

RÁCZ JÁNOS

SZOMSZÉDAINK HELYNEVEI V. KÖZVETLEN SZOMSZÉDOK

TIHANY

A félsziget alapzata a Pannon-tengerből származó sárgás homok- és agyagrétegekből áll, ezek a meredek partokon jól látszanak (*Fehér-part, Szarkádi erdő*). Erre a tengeri eredetű üledékre rakódott rá a tűzhányók kiszórt törmelékanyaga, amely barna és szürke bazalttufává cementálódott (*Apáti-hegy*). Tihany valamikor sziget volt, ma már félsziget. 1946-ig Zala megyéhez tartozott. Az idősebbektől még hallani a falu nevének *Tihony* ejtésű alakját.

A település és félsziget neve már 1055-től adatható: „in loco qui uulgo dicitur *tichon* super balatin”, azaz a nép nyelvén *tichon*nak nevezett, a Balaton fölé magasodó helyen (TA.), majd 1211: „*Thichon* super Bolotin” „in loco, qui vulgo dicitur *Tychon*” (TÖ.). 1587: *Tihan* epületire deputalt faluknak Neuek (PK. III: 400), 1703-ban: *tihanyi* sziget (PRT. 296), 1706-ban *tihanyiak* (uo. 302). Tihany neve a régi térképeken 1528: *Thyan* (Lázár), 1552: *Tyhan* (Lazius), 1567: ua. (Zündt), 1585: *Tyhan* (Mercator), 1592: *Thian* (Zsámboky), 1854: *Tihany* (GAU.), 1858: ua. (DA.), stb.

Névtipológiai érvek alapján ez a helynév valószínűleg magyar eredetű, és a szótörténet tanúsága szerint igen régi. Több kutató véleménye az, hogy a magyar névadású *Tihany* földrajzi név egy köznévi eredetű szláv személynévből származik, a szláv *tichъ* és *-on* szerkezetű névből. A magyarban vált metonimikus névátvitel eredményeként helynévvé. Tény, hogy a *Tihany* helynév személynévi alapszava magyarországi oklevelekből is adatolható, a Tihannal szomszédos Aszófő faluban már 1211-ben említenek egy *Tichon* nevű földművest: „filii *Tichon*” (PRT. 10: 505). Mások véleménye (pl. Fehértói, Névt.Ért. 28: 161; Kristó, Száz. 134: 23) szerint szlávok által adott, szláv közszóból alakult. Ennek a magyaráztatnak a nehézsége az, hogy az *-(o)n ~ -(o)nъ* azonban nem szláv helynévképző, a szláv nyelvekben nem használatos helynevek alkotására. A *tichъ* 'csendes' melléknévként – noha számos helynév alapszavaként szerepel a szláv nyelvekben – ezzel a végződéssel ellátott alakja sincs meg egyetlen szláv nyelvben sem. Újabban egy harmadik származtatás, egy görög etimonra való visszavezetés is olvasható, Szentgyörgyi Rudolf szerint „a *Tichon* névnek etimológiailag nincs köze a szláv *tichъ* tőhöz, végső etimonja is, és ere-

deti személynévi változata is a görög nyelvben leli magyarázatát” (MNY. 106: 389). Megítélése szerint a név eredetileg a bazilita monostor védőszentjére, Ciprusi Szent *Tükhónra* utalt, és a *Tichon* név denotatív jelentése metonimikusan terjedt át a félszigetre az I. András királlyal Magyarországra érkezett görög-keleti szerzetesek révén.

Tihany nagy és változatos területének egyes részeit igen sok mikrotoponimával különböztetik meg. Közismert helye Tihanynak a *Gödrös* (1902: *Gödrösföld* [J.], 1973: *Gödrös* [Hnt.]), nevének alapja az, hogy követ fejtettek ezen a részen, ezért gödrös a terület. 1910 körül kezdték beépíteni, ma üdülőtelep, a *Gödrösi strandot* az 1960-as évek elején építették ki. Országosan ismert a *Visszhangdomb* (1858: *Eccho domb* [MT.], 1902: *Ekko* [J.]) a Pisky sétány végén. A templom fala az erről a dombról kiáltott szavakat visszaverte, a beépítések óta a visszhang ereje csökkent. Tihany nevezetessége volt, Csokonai Vitéz Mihály is megénekelte „A tihanyi Echóhoz” című versében. Ugyancsak ismert rész *Sajkod* (1853: *Sajkauti* [CT.], 1858: *Sajka* [MT.], 1902: *Sajkod* [J.], 1922: K2 és 1973: ua. [Hnt.]), kis település a tihanyi félsziget északnyugati részén, a *Csúcs-hegy* tövében. Újabban üdülőtelep. Az *Apáti-pusztá* (1858: *Apáthi pusztá* [MT.], 1902: *Apáti, Apáti pusztá* [J.]) sík rét, az aszófői határ mellett fekszik, nevét az ott lévő hajdani *Apáti* faluról kapta. Az *Apáti-hegyalja* (1858: *Apáthi hegy allya* [MT.], 1902: J., 1922: *Apátihegy alja* [K2]) szintén sík rét, szántó, az *Apáti-tető* (1902: J.) erdős hegy, az *Apáti-szőlők* sík területen fekvő szőlőültetvények, és erre fekszenek az *Apáti-rétek* (1853: CT.) is. A *Citromos* erdős hegyoldalba az 1950-es években citromfákat telepítettek. A *Bázsa* mélyen fekvő rét Aszófő felé, a Bázsa helynév valószínűleg személynévből keletkezett. A *Levendulás* vagy *Mandulás* dombos, gyümölcsös háttérrel, dr. Bittera Miklós növénytermesztő, egyetemi tanár, telepített itt mandulát és levendulát az 1930-as években. A levendulából olajat pároltak. A *Diós* (1853: *Dios* [CT.], 1858: K1, 1902: *Diósi* [J.], 1922: *Diósd* [K2], 1973: *Diós* [Hnt.]) üdülőtelep, de a beépítés előtt sok diófa volt a dűlőben. A *Diósi-dűlő* (1858: *Diósi dűllő* [MT.], 1902: J., 1922: K2) dombos legelő, szántó volt. Egy része belterület. A *Delta*, más néven *Diósi-kertek* (1858:

Diósi kertek [MT.], 1902: ua. [J.]) vagy *Diósi-legelő* (1858: K1) ma műveletlen. A *Diósi-tető* dombos rét.

A Tihanyi-félsziget érdekessége az *Óvár-hegy* földsáncrendszere, az *Óvár*, *Bőső-Óvár*, *Óvárszöllők* (1853: *Óvár Szöllők* [CT.], 1858: *Óvári Szöllőki* [MT.], 1897: *Óvári szöllők* [PallasLex.], 1922: *Óvári szőlő* [K2], 1973: *Óvár* [Hnt.]) határ-rész lakotthely, dombos szőlő és erdő. Az *Óvár* vaskori földvár volt, a tatárjárás idején megerősítették. A *Középső-Óvár* dombos szőlő, az egykori pincéket nyaralók váltják fel. A *Felső-Óvár* (1902: *Felső Óvár* [J.]) hegy szőlős, az *Ásó-Óvár* (1902: uo.) erdős hegyoldal, az *Óvár-kapu* a hegy bejárata, az *Óváralja* dombos erdő, műveletlen határrész. Az *Óvár* déli lejtőjén a földvár fejedelmeinek hamvasztásos sírjai fölé mészkőből és földből több méter magas halmot emeltek. A *halomsírok* egy részét az 1970-es évek elején feltárták.

Közkedvelt kirándulóhely Tihanyban a *Remetebarlang*, a *Barátlakások* (1902: *Remetelakás* [J.]) az óvári sánc északkeleti oldalán. A remetelakásokat az *Óvár* 20-30 méteres meredek bazalttufafalába, az *Orosz-kőbe* faragták, a remete-telep társnevei: *Barlangkolostor*, *Barátbarlang*, *Barátcellák*, *Barátlak*, *Innela*, *Remetebarlang*, *Tihanyi-remetebarlangok*, *Tihanyi-remetelakások*, *Tihanyi-remetelakok*, *Uruzkó-Üreskő*, *Üreskőbarlang*. A X – XI. századtól vallási remetetelepet alkottak egészen a XIV. század közepéig, valószínűleg ortodox görög felekezetű, I. András által Tihanyba telepített bazilita szerzetesek vájták ki. A *Leánylakás* (1902: *Lánylakás* [J.]) társnév alapja az, hogy a néphagyomány szerint a tatárjárás, törökidő idején ide rejtették a falu leányait. Szájhagyomány szerint a remetebarlangoktól alagút vezet az apátságig. A *Barátlakás-alja*, a népnyelvben *Járlaskás ajja* sík erdő, a barátlakások alatti terület. Az 1926-ban Habsburg *József főherceg nyári rezidenciájaként* épült kastély mintegy 2 hektáros parkban áll a víz közelében.

A *református templom* 1793-ban épült, egyszerű téglalap alaprajzú építmény, ettől nyugatra emelkedik a négy fehér pilléren álló zsindelellyel fedett, ma is használt *harangláb*. A *Tihanyi Apátság temploma* a magyar történelem egyik fontos emléke, I. András király itt építtette meg családjá temetkező helyét, és a monostort. Az apátság 1055-ből való latin nyelvű alapítólevele egyike a legrégebb magyar nyelvemlékeknek, pergamen lapjai 58 magyar szót tartalmaznak, valamint megőrződött egy terjedelmesebb szószerkezet is, a „Feheruuaru rea

meneh hodu utu rea” (vagyis Fehérvárra menő hadi útra). Az altemplom a magyarországi román kori építészet szép alkotása, a templom két tornya 1752 óta a félsziget jelképe. Vonzó környéke Tihanynak a *Templomkert*, más néven *Dal-telek* (1902: *Oldal-telek* [J.]), illetve *Juci-kertek* (1902: *Juczikert* [uo.]), hivatalos neve *Csokonai liget*. Parkot alakítottak ki itt, támfalás függőkert, kőfallal van megerősítve a meredek oldala. A *Lakatos*, *Lakatosdomb* (1902: uo.) is ezen a részen lévő domb, park, a fiatalok találkahelye volt. A Csokonai liget régi neve a *Kárvalja hegye* (1902: *Kárvalja*, *Kálvária hegye* [uo.]), Jankó Jánosnál „...a rajta levő Szent János oszlopával és a kereszttekkel”. A tihanyi Kálvária a Visszhang-domb melletti Kálvária-hegyen épült 1926-tól kezdve néhány év alatt, közadakozásból. A délre lejtő domboldal tetején épült fel *Krisztus kőkeresztje*, a háttérben pedig gejzirites mészkőtömbökből épített *hármás halom*, és IV. Károly magyar király bronztablája. Az *Atilla-domb* (1902: *Attila-tér* [uo.]) erdős domb, ezen állt a Kálvária.

A *Függőkert* (1902: *Iskolalejtő* [uo.]) az iskolától délre a Csokonai liget felfalazott magas oldala. A *Vásárház* (1902: *Vásár-tér* [uo.]) ma már park a templom előtti téren, ahol régen vásárokat tartottak. Az épületben később orvosi rendelő lett, 1945 után lebontották. A *Kereszt*, *Nagy kereszt* a templomlépcső bal oldalán van. Az apátságtól az úgynevezett *Hegy-szél* vezet a Visszhang-domb felé, mai nevén *Pisky sétány*, a gyalogutat Pisky István XVI. századi tihanyi várkapitányról nevezték el. Az ő számadáskönyve szintén becses nyelvemlékünk, a Pisky-kódex. A *Pölöske* (1902: *Anyaváros: Pölöske* [J.]) Jankó Jánosnál „a hagyomány szerint a legrégebb meg szállás”, ezért kapta *Anyaváros* nevét. Itt „nevelődtek ki” a „kecskekörmös gyerekek”, csak a pölöskei gyerekek árulhattak kecskekörmöt, másokat elűztek. A *Múzeum* más néven *Parasztház*, az 1920-as években létesült benne múzeum, Tihany népművészetét mutatják be benne. A *Rege*, *Rege udvar* az apátság egykori disznó- és baromfiistállóinak helye. Később modern cukrászda létesült itt, a *Rege* eszpresszó. Más néven *Négyesudvar* volt, ennek az a magyarázata, hogy az épületnek a négyes számhoz hasonló az alakja.

Tihany vízrajzi nevei. A *Ciprián-forrás* a nevét onnan kapta, hogy Ciprián nevű apát állíttatta helyre a XIX. században. A forrás társneve az *Oroszkút*, ezt a közeli barátlakásokat készítő orosz szerzetesekről kapta. Errefelé szedték a gyerekek a tihanyi kecskekörmöt. A *Város-kút*, *Város-kút* és a

Külső-kút gémeskút volt. A *Vízmosás* (1858: *Vízmosás* [MT. és K1], 1902: J., 1922: *Vízmosás* K2)) mélyen fekvő rét, a Sáncról lezúduló víz elmosta ezt a lapos területet. Két tava van Tihanynak, a „szigeti két tók” (Pannonhalmi rendi lt. act. Abbat. Tihan. Fasc. 3, nr. 7). A szárazföld felől bevezető út mellett jobbra fekszik a nádas övezte *Külső-tó*, más néven *Büdös-tó* (1853: *Büdőstoi* [CT.], 1902: *Büdőstó* [J.]), nagyrészt nádas. Dombokkal övezett, mély fekvésű terület volt, az összegyűlt víz nem folyt le róla. Az apátság lecsapolta, hogy több legyen a legelője. A lefolyástalan tó vize megposhadt a nyári melegben, ezért kapta *Büdös-tó* elnevezését. A *Büdös-tói-kút* gémeskút. A *Séd* vagy *Árok* vízfolyás, a *Külső-tó* vizét vezette le korábban. A tónál terül el a *Külső-tói rét* (1853: CT.). A falu délnyugati részén fekvő *Belső-tó* leghamarabb fagy be télen, kiváló korcsolyapálya. A *Belső-tó* (1853: *Belső tói* [uo.], 1858: *Belső tó* [MT.], 1902: J., 1922: K2) a félsziget belsejében fekszik, két forrás táplálja. Társneve a *Kis-Balaton* (1853: *Kis Balaton* [CT.], 1858: ua. [MT.]). Az *Úsztató* az apátság marhahatatója, úsztatója volt, ma itt van a sajkodi strand. Az *Itató* nevű helyre hajtották a Szarkádi-legelő marhacsordáját itatáskor. A *Marhahatató* ma strand, régebben itató és marhaúsztató hely volt, az *Itató közön* (ma *Itató utca*) 5–6 m széles lejáró volt, ezen hajtották le az állatokat az itatóra.

Az *Ürge-domb* (1853: *Ürgedomb* [CT.], 1858: *Ürge domb* [MT.], 1902: J. és 1922: *Ürgedomb* [K2]) nevének alapja az, hogy az itt lévő köfejtő gödrök között nagyon sok ürge volt. Ma egy része belterület. Magas part a *Fecskelik*, *Fécskelikak* (1902: *Fecskelik* [J.]), nevét onnan kapta, hogy benne partifecskék fészkeltek. Tihanyban is volt agyag fejtésére alkalmas hely, a neve *Agyaggödör*. A *Kis-erdő-telep* (1853: *Kiserdő* [CT.], 1858: *Kis Erdő* [MT.], 1902: J., 1922: ua. [K2], 1973: *Kiserdő* [Hnt.]) az 1970-es évektől beépülő falurész, a *Kis-erdő-dűlőről* kapta a nevét. A *Kis-erdő-alja* mélyen fekvő, műveletlen terület, a *Kis-erdő-tető* (1858: K1, 1902: J., 1922: K2) műveletlen domb, egy része belterület, egyre inkább beépül. Középkori templomrom a *Pusztatemplom* (1902: ua. [J.]), társneve a *Romkáporna*, valamint az *Apáti templomrom*, a volt Apáti falu temploma, neve erre utal. A *Pásztor-domb* arról kapta a nevét, hogy itt épült a közbirtokossági pásztor szolgálati lakása, a *Pásztorház*. Innen kezdték a jószágok kihajtását. (Később, újjáépítve, vendéglátó egység működött benne.) A domb neve Jankó János néprajzi munkájában *Háromház* (1902: J.), a

névadási szemlélet háttere az, hogy egykor ennyi ház állt itt.

Lent a parton volt a *Szélmalom*, korábban szélmalom szolgáltatva az energiát a víz apátsághoz való felnyomásához. Itt épült fel a mai *Baltoni Limnológiai Kutatóintézet*, a Balaton-kutatás és kísérletes biológiai kutatás céljára hozták létre. Az ennek helyet adó – Kotsis István tervei alapján – 5 pavilonból álló épületegyüttes 1926–27-ben készült. A *Róka-kert* társneve a *Konyhakertek*, mert az apátsági cselédek konyhakertjei voltak itt. És mivel bejártak a kertbe a rókák, Róka-kertnek is hívták. 1945-től beépítették. A *Nádas-kertek* (1902: J.) terület neve pedig onnan ered, hogy az egyéni gazdák ezen az apátsági birtokon tárolták az 1/3-os részben levágott nádjukat. Az apátság magtára a *Magtár-dombon* (1902: uo.) épült, a *Diák-domb* (1902: uo.) domboldal füves terület volt, a gyerekek ide jártak játszani. Az *Ászög*, vagyis *Alszeg* (1902: uo.) területtel kapcsolatban Jankó János megjegyezte, hogy „a major feletti öt sor házat neveztek így, amelyet 1848 után építettek”. A köznyelvben az *Alszeg* a falu alacsonyabban fekvő része, esetleg déli irányban fekvő része, *Felszeg* a falu északi vagy magasabban fekvő részének neve. A *Sziládi-domb* az itt lakó Szilágyi családról kapta a nevét, a *Szedres-kert* a nagy eperfáiról, a *Takács-domb* pedig az egykor itt lakó Takács nevű emberről. A *Lucernás-kert* (1902: uo.) az urasági cselédeké volt, csak az 1970-es évek közepétől építették be. A *Birkaakó* az apátság birkaakolja volt, az 1980-as évek elején átépítették Varga Imre szobrászművész kezdeményezésére, és művésztelep létesítettek itt, ez a *Művésztelep*. Mellette épült a Szabadtéri Színpad.

A *Nyársas-hegy* (1858: *Nyarsashegy* [MT.], 1902: *Nyársashegy* J.) ma fenyves, korábban rét volt. A nevének alapja az a néphagyomány, amely szerint a túlsó partról ladikon átjött egy török, akit a várúr itt nyársra (karóba) húzatott. Valóban, az egykori középkori vár alatt levő Nyársas-hegy a nevét onnan kapta, hogy a vár katonái itt húzták karóba – nyársalták fel – a magyar lányokat rabló, parasztokat sanyargató törököket. A *Major* (1902: *Majortáj*, *Majortelek*, *Major tér* [uo.]) az apátságé volt, lovat, szarvasmarhát, juhokat tartottak itt. A *Csapás*, *Marhacsapás* egykori csapás, azaz állathajtó út. Itt hordták az asszonyok a fejükön a vizet a Balatonból, itt jártak le mosni, ezért *Gyaloglejáró* társneve is volt. A *Libalegelő* a mai Csokonai utca déli részén volt, mára már beépült. A *Kertészet*, *Kertészkert* (1902: *Fajtakertek* [uo.]) a község ker-

tészete volt, később gázcseretelep, péküzem volt a helyén. A *Szérűs-kertek*, *Szérűk* (1858: *Szürűs kertek* [MT.], 1902: *Szériuskertek* [J.], 1922: ua. [K2]) az egyéni gazdák közös szérűje volt, később beépítették. A *Kerek-domb* (1858: *Kerek domb* [MT.], 1902: *Kerékdomb* [J.]) szintén beépült, itt van a Geofizikai Kutatóintézet az Eötvös Loránd emlékszobával. A *Rendeskö utca* az azonos nevű dűlőről kapta a nevét. A *Lófigató* meredek út, a faluból a volt Újságíró üdülőig vezet, a névadási szemlélet háttérében a lovak erőlködése állt. A *Kopasz*, *Kopasz-hegy* (1853: *Kopaszi Szőlők* [CT.], 1858: *Kopasz* [MT.], 1922: *Kopaszhegy* [K2], 1973: ua. [Hnt.]) régebben kopár, sziklás domb volt, mára beépült. A *Főső-Kopasz-hegy* vagy *Nagy-Kopasz-hegy* (1902: *Nagy-Kopaszhegy* [J.]) domb ma lakotthely, akárcsak a *Szélső-Kopasz-hegy* és az *Ásó-Kopasz-hegy*.

Tihanyban is folyt kendertermesztés, erre utal a *Kenderföldek* (1858: *Kenderföldek* [MT.], 1902: ua. [J.]) helynév. A *Láp* (1853: *Lap*, *Lap rétek* [CT.], 1902: *Felső- és Alsó-Láp* [J.]) a tihanyi Balaton délkeleti részének neve, a feltöltés előtt mélyen fekvő, mocsaras, nádas terület volt. A *lap* lapály, illetve sík értelemben használatos, a környezetnél alacsonyabb, sík, esetleg vizes terület. Az *Ásó-láp* (1902: *Alsó-Láp* [uo.]) mélyen fekvő, lapos, vizes terület volt, később feltöltötték és parkosították. A *Főső-láp* (1858: *Felső lap* [MT.], 1902: *Felső-Láp* [J.], 1922: *Felső lápi* [K2]) rét-ség. A *Lapi-dűlő* (1858: *Lápi düllő* [MT.]) mélyen fekvő kaszáló, a *Lapi-domb* (1922: *Lapi domb* [K2]) dombos szántó. A *Répa-földek* (1902: J.) ma már beépített terület, korábban még répát termesztettek rajta. A *Magda-kert* (1902: uo.) sík rét, konyhakertek voltak itt, az *Árendás-réten* pedig bérelt kaszálók. A *Jegenyei-dombok* (1902: *Jegegye* [uo.]) dombos területen kőfejtő volt, egy része már beépült, a sok jegenyenyárról kapta a nevét. A *Jegenyei út* a Jegenyei-dombokon át Diósba vezet, korábban végig jegenyefák szegélyezték. Mára sokat kivágtak a parti jegenyékből, és sajnos nem pótolták ezeket. A *Sós-rét* (1902: uo.) vizenyős, sós rét, télen sem fagyott be a vize. A sík *Bika-rét* közbirtokossági tulajdon volt. A *Garavölgy* műveletlen terület, itt állt Garay János költő kunyhója, a *Gara-gunyhó* (1902: uo.). A *Szerkő-tető* dombos rét, a *Szerkőalja* (1853: *Szerküalja* [CT.], 1858: *Szerkü allai* [MT.], 1902: *Szerküalja* [J.], 1922: *Szerkü alja* [K2]) dombos, lejtős szántó, ma műveletlen terület. Kőbányák voltak itt, az itt bányászott követ szoborkészítésre használták.

A Tihanyi út északi oldala mellett fekvő dűlő közepe része belterület.

A *Sáncoldal* az Óvárt nyugatról övező védőfal, földből, fa erősítéssel készítették. Közeliében fekszik az *Akasztó-domb* (1858: *Akasztó domb* [MT.], 1902: *Akasztófadomb* [J.]), erdő, legelő volt. A hegy neve onnan ered, hogy Zsigmond király 1714-ben pallosjogot adományozott az apátságnak a súlyos bűnöket elkövetők elfogására, elítélésére és kivégeztetésére. A bitófát ezen a helyen állították fel. Az Akasztó-domb magaslatához kötődik a Tihanyban üzött halfogási mód, a „látott hal”, a garda halászata, melyet igen szemléletesen Herman Ottó is leír halászati könyvében (HalK.). Vásárokat is tartottak itt, ide tartozik a *Cédulaház* épülete, a vásárok alkalmával ebben váltották a helycédulát. A *Sárga-hegy* (1902: J.) kopár hegyoldal, nevét a sárga színű talajáról kapta. A *Hurai-pince* (1902: *Hurray szölleje* [uo.]) pedig volt tulajdonosáról. A *Dóci háskó* (1902: *Dóczi kapu* vagy *háskó* [uo.]) csapás, ugyancsak személynévvel alkotott helynév, egy Dóczi nevű személy birtokán keresztül vezetett a marhahajtó út az itatóhoz a Balatonra. A sík *Vadparlag* műveletlen, azaz parlagföld, sziklás terület, hajdan az apátság birkái legelték. Az erdővel benőtt *Csúcs-hegy* (1853: *Csucshegy* [CT.], 1902: *Csúcshegy* [J.]) a félsziget legmagasabb hegye. A *Csúcs-hegyi-dűlő* (1858: *Csucshegyi düllő* [MT.], 1922: *Csúcshegyi dűlő* [K2]) lejtős erdő, a *Csúcs-hegy-alja* síkterületi szőlő, részben erdő. A *Szilfa-dűlő* (1902: *Szilfa* [J.]) mélyen fekvő szántó, illetve nádas terület. Dűlőútját az aszófői oldalon szilfák szegélyezték, innen a neve. Régi térképen szerepel a *Keletdéli oldalag* (1853: CT.) helynév. A *Nyereg-tető* (1902: *Nyereghát* [J.]) erdős, sziklás hegy, az alakjáról nevezték el. Az úgynevezett *Biológiai kertek* sík, mélyen fekvő ültetvény, a volt Biológiai Intézet tudományos célokra bérelte az apátságtól, gyógynövényeket termesztettek itt. A *Csóka-partok* műveletlen hegyoldal, neve arra utal, hogy sok csóka fészkel a partokban. A *Szukla likja* (1902: *Szuklalikja* [uo.]) helynév onnan származik, hogy a néphagyomány szerint egy *Szukla* nevű ember birkát lopott, és amikor keresték, ebbe a barlangba bújt, a bejáratot tüskével álcázva. Rejtőzködött itt Savanyú Jóska is, erre utal a barlang *Savanyú Józsi barlangja* (1902: uo.) társneve is.

A *Farkasverem* (1853: ua. [CT.], 1858: *Farkas verem* [MT.], 1902: J., 1922: K2) dombos szőlőterület, a néphagyomány szerint egy hideg télen bejöttek a faluba a farkasok, a lakosság ezen a helyen veremmel fogta el őket. A *Bíró-sűrű* dombos szőlő,

egy Bíró nevű halászmesteré volt. Dülönév a *Városkúti-dűlő*, alakjáról nevezték el a *Kerek-dombot* (1858: *Kerek domb* [K1], 1902: J.), a dombon szőlőültetvény van. A *Birkaakó* az apátság birkáinak nyári szálláshelye volt. A *Ráta* (1853: *Ráta* [CT.], 1858: MT., 1902: J., 1922: ua. [K2]) határrészen van az erdős *Kis-Ráta*, a *Rátai csapáson* hajtották az állatokat keresztül a hegyen a Balaton-partra itatni, a dombos *Felső-Ráta* szőlőterület. Az erdős *Öreg-Ráta* pedig hegy, az *öreg* jelentése itt 'nagy', a jelző korábban ilyen jelentésű volt; vö. nagyanya ~ öreganya, nagyapa ~ öregapa, nagy-rét~ öreg-rét stb. Mélyen fekszik a vizenyős, mocsaras *Rátai-csáva* völgy és rét. A *Szarkádi-dűlő* (1853: *Szarkádi* [CT.], 1858: *Szarkádi dűllő* [MT.], 1922: *Szarkádi dűllő* [K2]) dombos szántó, a *Felső-Szarkád* (1902: *Felső Szarkád* [J.]) és az *Ásó-Szarkád* (1902: *Alsó-Szarkád* [uo.]) ugyancsak, a *Szarkádi-erdő* (1858: *Szarkádi erdő* [MT.], 1902: J., 1922: K2) erdővel benőtt hegy. A tetején, a *Szarkáditetőn* épült a *Szépkilátó* az esőbeállóval. A *Déllő* (~ Delelő) nevű hegyoldali legelőn pihentették, deleltették a *Szarkádi-legelő*ről lehajtott marhacsordát, és a *Szarkádi csapáson* hajtották a legelőről a marhákat itatni. A *Fehér-partok* (1902: *Fehérpart* [J.]) kopár, fehér színű hegyoldal, a parton fehéres, agyagos murva van, a színneves előtag erre utal.

A Szarkádi-erdő és a Belső-tó között elterülő *Gejzírmező* mintegy hárommillió évvel ezelőtt, a földtörténeti negyedidőszakban keletkezett. A bazaltvulkánosságot követő vulkáni utóműködés során forró víz áramlott az egykori felszínre, meszes, kovasavas iszapok csapódtak ki, számos kisebb-nagyobb gejzirkúpot hozva létre. A *Hármasalja* (1902: J.) nevű határrész a gejzirkúpokból (1902: *Gejzírkip* [J.]) álló *Hármas-hegy* (1853: *Hármashegy* [CT.], 1858: *Hármas hegy* [MT.], 1902: *Kis- és Nagy-Hármashegy* [J.], 1922: *Hármashegy* [K2]) lábánál fekszik. A hegyen magasodik az *Aranyház* (1922: uo.) nevű kopár szikla, amely a nevét a tömegesen rátelepedett sárga színű zuzmóról kapta. A *Véderdő* fenyves és akácós erdő, nem folyt itt fakitermelés, erre utal a név. A *Kapu-irtás* (1858: *Kapu irtás* [MT.], 1858: *Kapirtás* [K1], 1902: *Kapu irtás* [J.], 1922: ua. [K2]) neve *Kapirtás* volt helyi kiejtésben, műveletlen terület. A *Cser-hegy* (1858: *Cserhegy*, illetve *Cserhegy uti dűllő* [MT.], 1922: K2 és 1973: *Cserhegy* [Hnt.]) lakotthely, de szőlő és gyümölcsös is díszlik a hegyoldalon. Nevét a cserfáról, a cseretölgyről kapta. A *Felső-Cser-hegy* és az *Ásó-Cser-hegy* szintén szőlő, illetve erdő, a *Cser-hegy úti dű-*

lő (1858: [K1], 1902: J., 1922: K2) sík szántó és szőlő. A *Cser-hegy-kapu* (1902: J.) útbejárat a szőlőhegybe (1853: *Cserhegyi Szőlők* [CT.]). A *Szalacska* (1902: J.) erdős hegyoldal, műveletlen. A *Szalacska-kapu*, más néven *Bőső kapu* útbejárat a Cser-hegybe a Szalacska felől. A *Templomrom* vagy pontosabban az *Újlaki templomrom* (1922: *Templomrom* [K2]) a hajdani *Újlak* nevű, elpusztult település templomának romja.

A *Dobogó* (1853: CT., 1858: MT., 1902: J. és 1922: ua. [K2]) dülönév, erdő és rét a terület. A *dobogó* fahíd neve, az áthajtó kocsik hangjáról nevezték el. A *Hosszú-hegyen* (1853: *Hosszuhegy* [CT.], 1858: *Hosszu hegy* [MT.], 1902: *Hosszú-hegy* [J.], 1922: ua. [K2]) sok a szőlő. A madárnévvel alakult *Gólyafa*, *Gólyafa-dűllő* (1780: *Gólyás* [FNESz.], 1902: *Gólyafa* [J.]) sík szántó, műveletlen, akárcsak az *Úrbéri-legelő* (1902: uo.). Az *Akác* nevű hegy akácerdős volt, az *akác* 'Robinia' páratlanul szárnyalt levelű, tövises ágú, fürtös illatos virágú fa, régi görög 'ártatlan, fehér' jelentésű *akakia* neve a virágokra utal, a magyar szó a latin *acacia* átvétele. A *Gurbicsa* Tihanyban erdő és hegy régi neve, személynéves földrajzi név, a *Gurbicsa* a faluban gyakori személynév volt az Árpád-korban. Van *Öreg-Gurbicsa* (az *öreg* jelző jelentése itt is 'nagy') és *Kis-Gurbicsa*, valamint *Gurbicsa-tető*, végül *Gurbicsai-dűllő* dombos és laposabb rétekekkel. Jankó János még a következő helyneveket közli néprajzi munkájában Tihanyból, 1902-ben: *Bencze völgye*; *Belsősáncz*; *Külsősáncz*; *Város réte*; *Sédmejjéke*; *Katonaréte*; *Kutszár*; *Ösvénydomb*; *Dombos ösvény*; *Dörnyei-domb*; *Malomösvény*; *Malomalja*; *Tobakhegy* (minden biztonnal dohányt termesztettek itt); a Visszhangdombon vezető *Ekho ösvény*; *Szent János ösvény*; *Apátösvény*; *Balaton apadása* (mert előntött terület, csak alacsony vízállásnál kerül szárazra); *Mészkemencze* (az egykori mészégetésre utal); *Vaspálmalma* (személynéves malomnév); végül szintén személynévvvel alkotott akkori helynév a *Sebestyénkapu*, a *Mikolakupu*, a *Tót sűrűje* és a *Petők dombja* (J.).

A *Komp* vagy *Rév* hajókikötő kiszolgáló épületekkel, a két part között közlekedő révhajók állomása. A *Révház*, *Révészház* (1858: *Révház* [K1], 1902: *Réház*, *Révkerület* [J.], 1922: *Révészház* [K2]) épületében a révész lakott. A *Rév* kikötő előtti rész halászóhely is volt. A tihanyi *Kút* a Balaton legmélyebb pontja, a halászok egyik vonója, azaz hálónó helye volt itt. A *Vitorlásklub* a volt *Halászkikötő*, régen ezen a helyen a halászok kikö-

tője volt. Tihany a Balaton legfontosabb halászfaluja volt. A *Halásztelep* terület neve is erre utal, a tihanyi halászok a falunak ezen a részén laktak. A *Berek-csárda*, *Berek-kocsma* a tulajdonosáról kapta a nevét, ez volt az első ház a Halásztelepen, híres halászcsárda volt (ma lakóház). A *Halász köz* más néven *Pölöske köz* (1902: *Peleske köz* [J.]), halászok laktak a falunak ezen a részén. Egy régi halászházban múzeumot rendeztek be. Tihany halászhelyeinek neveit többen is összeírták. Az új, Veszprém-megyei földrajzi neves munkában (VeMFN. 70): *Gödrös*; *Kapuk eleje*; *Szivemvonyó*; *Szériük ajja*; *Grádics ajja* (1902: *Grádicsalja* [uo.]); *Csigás-vonyó* (az itt fellelhető kagylókról nevezték el); *Fécskejuk*, *Fécskelikak alja*; *Öreg-kő* (1902: *Öregkü* [uo.]), az *öreg* jelentése itt 'nagy'; *Váralja*; *Telep eleje*; *Gunyhó eleje*; *Láp eleje* a Láp északi részén; *Lós-vonyó*, *Lovas-vonyó* halászhely, ahol állatitató és úsztató is volt; *Szaros-vonyó*, ahol szintén volt állatitató is; *Akadó* (mert a Láp előtt köves a Balaton, ha közel mentek a halászok a parthoz, megakadt a hálójuk); *Kis-láp eleje*; *Aszófői-sarok*; *Cinége* (mert a kinyúló földnyelven cinégék tanyáztak); *Diósi-öböl*; *Szilvási-rétek*; *Kapuk eleje*; *Óvár ajja* (a fekvéséről); *Baromitató*; *Köves*, *Akadó* (az *akadó* völgyszerű bevágásban fás, bokros terület); *Sziládi szölleje ajja*; *Potyogó-kü* (1902: uo.), mert a laza talajú hegyoldalból a kiázott apró kövek lepotyogtak; *Orosz-kút*; *Düt-part* (mert gyakran leomlott a part ezen a szakaszon); *Keskeny-vonyó*; *Tihanyi-hégy ajja*; *Szilfa*, *Szilfák eleje*; *Fős-kües*; *Sajkódi felső köves* vagy *Sajkódi alsó köves*; a *Csóka-partok* (1902: *Csókapartok* [uo.]) vonyó az azonos nevű hegy alatt van; *Cédulaház* (1858: [K1]); *Kőpad* vagy *Méhes-kü ajja*, *Méhes-kü-orr* (1902: *Méheskü* [J.]), mert a víznél lévő nagy lapos kő rései között vadméhek laktak; *Sárga-part eleje*; *Sürü ajja*; *Bivalitató*; *Öreg-Ráta*; *Kupoja*, *Kopasz*, a *Kopasz-hegy* előtt gödrök vannak a Balatonban, innen a neve (a *kupa* jelentése 'mélyedés'); *Gömbölü-kő-orr*, *Gömbölü-kő*, sok itt az ilyen kő a Balatonban; *Alsó-Szarkád* (1902: uo.); *Likak ajja* (1902: uo.), mert sok rókalyuk volt a víz fölötti partoldalon; *Sós-part* a *Sós-parti-hégy* nevével a *sós* jelzőnek helynevekben általában 'sásos rét' a jelentése; *Ásóránházi-köves*, *Köves-vonyó*, *Tiszta-víz*, mert köves a Balaton feneke itt, és ezért a víz mindig tiszta, átlátszó; *Tüskés-vonyó*, itt tüskés hínár nő a Balatonban, arról kapta nevét; *Habitás* (a népnyelvi *habitya* jelentése 'növényi törmelék', amely felhalmozódik ezen a szakaszon); *Úsztató*; *Öreg-láp*

eleje, *Öreg-láp*. Ugyanitt olvasható az *Ebefa* vonyó neve, amely onnan ered, hogy a parton sok ebfa volt, az *ebfa* (1264: *ebfa* [OkI Sz.] név a Rhamnus értéktelenségére utal. Mint Kassai József írja 1834-ben: „roszsz, bűdös, semmirevaló törőfa”, innen a pejoratív előtag a szóösszetételben.

Mint az alább olvasható helyi nevek jelentős részén is látszik, a legtöbb vonyó [hálóvonó hely] nevét tihanyi mikrotoponimákkal alkották, a legtöbb a partrésztől kapta a nevét. 1887-ben Herman Ottó a halászati könyvének „Tihany” című fejezetében 36 vonyó nevét jegyezte fel: „Tihany félszigete körül a Balaton vize halásmódon három fő részre, ez ismét harminchat vonyóra van felosztva, amihez még nyolc hegyecsúc is tartozik ... A három fő rész ím ez: a 'Láb', vagyis a félsziget orra, a 'Felső-part' (északkeleti) és az 'Alsópart' (délnyugati)”. Herman Ottó vonyónevei Tihanyban: 1. *Lósvonyó*, 2. *Csigásvonyó*, 3. *Öreglábeleje*, 4. *Kislábeleje*, 5. *Kút (nagy mélység)*, 6. *Sárosvonyó*. Felsőpart. 7. *Kertekéleje*. 8. *Szilvási rét*, 9. *Fécskelik* (a sok parti fecske fészketől), 10. *Gödrösföld*, 11. *Ebefon*, 12. *Dűpart*, 13. *Keskenyvonyó*, 14. *Baromitató*, 15. *Sziládi szölleje alja*, 16. *Potyogókő*, 17. *Váralja*, 18. *Szivemvonyó*, 19. *Somos*, 20. *Kollátkert*, 21. *Laposkő*, 22. *Vastagnád eleje*, 23. *Kupolya*. Alsópart. 24. *Szifákéleje*, 25. *Kövesvonyó*, 26. *Sóspart*, 27. *Alsószarkány*, 28. *Keskenyvonyó*, 29. *Gömbökü*, 30. *Felsőszarkány*, 31. *Gurbicsaalja*, 32. *Ráta*, 33. *Jajtekerő*, 34. *Csókapartok*, 35. *Felsőkües (köves)*, 36. *Úsztató* (HalK.: 422–432).

Jóval később, 1932-ben publikálta a néprajztudós, Viski Károly, tihanyi helynévanyagát, mint a halászság pontos topográfiai megkülönböztetéseit. Szerinte mind a keleti, mind a nyugati parton csupán két-két vonyó volt, mégpedig *Sarkivonyó* és *Derékvonyó*. Pontosabban: 1. *Nyugoti sarki vonyó*, 2. *Nyugoti derékvonyó*, valamint 3. *Keleti sarki vonyó*, 4. *Keleti derékvonyó*. Mindezt együtt *Ódalvíznek* nevezték, szemben a *Láp előtt valóval* (*Lápeleje*), ez utóbbi nem volt kedvelt vonyó. Hagyomány szerint a vonyók mindegyikében nyolc-nyolc vonyó volt, ilyenformán valamikor összesen csupán 32 fő vonyóhelyet különböztethettek meg. Viskinek a következő tihanyi vonyókat sorolták fel a nyugati saroktól a keleti, füredi víz felé eső sarokig: 1. *Úsztató*, 2. *Fősökües*, 3. *Keskenyvonyó*, 4. *Csókapartokajja*, 5. *Jajtekerő*, 6. *Kisráta*, 7. *Öreg-ráta*, 8. *Gurbicsa* (ebből kettő volt, *Öreg-* és *Kisgurbicsa*), 9. *Fősőszarkád*, 10. *Gömbölükü*, 11. *Alsókeskenyvonyó*, 12. *Alsószarkád*, 13. *Likakajja*,

14. *Alsókües* (volt *Sajkódi alsókües*), 15. *Dűtpart*, 39. *Ébefa*, 40. *Gödrösfődekajja*, 41. *Tüskésvonyó*, 16. *Szífákeleje*, 17. *Tisztavíz*, 18. *Föcskelik*, 42. *Szívásirét*. Ez jóval kevesebb, mint a *Habitás*, 19. *Kút*, 20. *Kislápeleje*, 21. *Akadó*, 22. Jankó János által 1902-ben bemutatott lista, amelyben a *Farkaskertek eleje*, *Szífa*, *Sóspart*, *Öreglápeleje*, 23. *Csigásvonyó*, 24. *Szarosvonyó*, *Hídmejjéke*, *Gunyó eleje*, *Méheskúajja*, *Kües*, *Kapuk eleje*, *Sajkaállás*, *Diós*, valamint az *Aszófejisarok* is szerepel. Ez utóbbi „nem vót rendes vonyó, nem vót ám tökéletes vonyó”, mert „még vót, a zsák benne maratt”, „az istáp fekke jött, mert elérte a feneket”, „kües vót, egy börc vam benne” (Népr.Ért. 24: 41).
25. *Lovasvonyó*, 26. *Kupuja*, 27. *Vastagnádeleje*, 28. *Laposkú*, 29. *Kollátkert* (v. *Szürükajja*), 30. *Somos* [a mai Limnológiai Intézet előtt], 31. *Szívemvonyó* (mellette), 32. *Várajja*, 33. *Örekkú*, 34. *Potyogókú*, 35. *Sziládi szölleje ajja* (az *Óvár* helyett inkább a *Sziládi szölleje alja* nevet használták), 36. *Baromitató*, 37. *Keskenyvonyó*, 38.

HIVATKOZÁSOK ÉS IRODALOM

- CT. = *Catasral Gemeinde Tihany in Ungarn, 1853*. MOL – Térképtár [S 78 323. téka Tihany 001-003].
- DA. = *Dorf Aszófő in Ungarn. Kat. térkép, 1858*. MOL. – Térképtár [S 78 301. téka Aszófő 006-015].
- FNESz. = Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára. I–II*. Budapest, 1988.
- GAU. = *Gemeinde Aszofő in Ungarn. Kat. térkép, 1854*. MOL. – Térképtár [S 78 301. téka Aszófő 001-005].
- HalK. = Herman Ottó: *A magyar halászat könyve I–II*. Budapest, 1887.
- Hnt. = *A Magyar Népköztársaság helységnévtára*. Statisztikai Kiadó Vállalat. Budapest, 1973.
- J. = Jankó János: *A Balaton-melléki lakosság néprajza*. Budapest, 1902. Helynevek: 33–89.
- K1 = *1858-ban készült színes kataszteri térkép* (VeML. [Örvényesé: ZML., Pécselyé MOL.]).
- K2 = *1922-ben készült kataszteri térkép* (VeMFN.).
- Lázár = Lázár deák: *Tabula Hungariae*. Ingolstadt, 1528.
- Lazius = Wolfgang Lazius: *Regni Hungariae Descriptio vera*. Basel, 1552.
- Mercator = Gerardus Mercator (Gheert Cremer): *Hungaria*. Amsterdam, 1585.
- MNy. = *Magyar Nyelv. (Folyóirat.)* Budapest, 1905–.
- MT. = *Markt Tihany in Ungarn, Zalaer Comitatus, 1858*. MOL – Térképtár [S 78 323. téka Tihany 004-022].
- Népr.Ért. = *Néprajzi Értesítő. (Folyóirat.)* Budapest, 1900–.
- Névt.Ért. = *Névtani Értesítő*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság és az ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézetének lektorált folyóirata. Budapest, 1979–.
- Oklsz. = Szamota István – Zolnai Gyula: *Magyar Oklevél-szótár*. Budapest, 1902–1906.
- PallasLex. = *A Pallas nagy lexikona. I–XVIII*. Budapest, 1893–1900.
- PK. = *Pisky-kódex*. Dr. Rómer Flóris Ferenc: *Tihanyi vár regestuma 1585–1590-ig. I–II*. Történelmi Tár. 1879. 124–142., 565–582. III. = uo. 1880. 398–408.
- PRT. = Erdélyi László, Sörös Pongrác (szerk.): *A pannonhalmi Szent-Benedek rend története. I – XII*. Budapest, 1902–1916.
- Száz. = *Századok. (Folyóirat.)* Budapest, 1867–.
- TA. = Tihanyi apátság alapítólevele. 1055. *Őrzőhely: Pannonhalmi Bencés Főapátság, Levéltár [Tihany fasc. I. n. 1.]*.
- TÖ. = *A tihanyi apátság birtokösszeírása*. Erdélyi László szövegkiadása (PRT. X: 502–517).
- VeMFN. = Balogh Lajos – Ördög Ferenc – Varga Mária szerk.: *Veszprém megye földrajzi nevei IV. A Veszprémi járás*. Budapest, 2000.
- Zündt = Matthias Zündt: *Nova Totius Ungariae Descriptio Accurata*. Norimberga, 1567.
- Zsámboky = Zsámboky János (Johannes Sambucus): *Vngariae Loca Precipua Recens Emendata*. Wien, 1592.

